

Parentificatie: een rotte roeping

In: Mark Kinet (Red.) (2010) *Parentificatie. Als het kind te snel ouder wordt*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

*Woman much missed, how you call to me, call to me,
Saying that now you are not as you were
When you had changed from the one who was all to me,
But as at first, when our day was fair.
The voice, Thomas Hardy*

*Of ik een Jezuscomplex had vroeg ze, toevallig of niet tijdens ons laatste avondmaal.
Misschien zag ik mezelf wel in een soort heilig licht, terwijl ik in werkelijkheid haar kleine
valse hond was. Ik schaam me voor de hoogmoedige gedachte dat ik andermans redding zou
kunnen zijn.
Caesarion, Tommy Wieringa*

Mark Kinet

1. Proloog

Ludwig Unger, het hoofdpersonage en de ik-persoon uit de dit jaar verschenen roman 'Caesarion' van Tommy Wieringa is enig kind van beroemde ouders. Hij wordt geboren in Alexandrië, stad van de verwoeste bibliotheek. Zijn moeder geeft hem dezelfde koosnaam als de zoon van Caesar en Cleopatra. Moeder is een voormalige porno diva, vader een kunstenaar die in het leven van zijn zoon grotendeels afwezig is gebleven en zich als een soort kolonel Kurtz uit 'Heart of Darkness' (Conrad, 1902) in de diepte van het Amazone woud heeft

teruggetrokken. De roman is een tegelijk klassieke en eigentijdse tragedie. Hij kan onder andere gelezen worden als de moeizame evolutie van toegewijde zelfopoffering naar ontvoogding en bevrijding van een geparentificeerde zoon. Het is een nu eens aangrijpende, dan weer grappige gevalstudie, waarin de onderlinge verstrengeling tussen het al te reële impact van de ouders en de gevoelens en fantasieën van de zoon op scherpzinnige wijze wordt beschreven. Het is een mooie illustratie van het standpunt van Freud dat in menig opzicht de dichter/schrijver ons psychotherapeuten *vooraf* gaat¹.

2. *Het concept*

Parentificatie is een begrip dat werd geïntroduceerd door de Hongaars-Amerikaanse psychiater Ivan Boszormenyi-Nagy (1973). Zoals bekend was hij ook de grondlegger van de contextuele benadering in de psychotherapie. Alice Van der Pas en Evert De Rooter (1992) zorgden voor de introductie van het begrip in ons Nederlands taalgebied. Volgens deze auteurs gaat het bij parentificatie om gezinsomstandigheden waarbij het kind *vanwege de ouders* wordt verantwoordelijk gemaakt voor hun welbevinden. Dit contextuele perspectief zou verkeerdelijk de indruk kunnen wekken dat het kind louter *passief* aan dergelijke dynamiek is overgeleverd. Maar de meeste gezinstherapeuten zijn hierin een stuk meer genuanceerd.

‘Het is voor de therapeut een natuurlijke reflex op het kind dat de zondebok is te reageren alsof het een slachtoffer zou zijn dat van zijn onderdrukkers moet verlost worden. Maar het is meer accuraat dit ‘slachtoffer’ als collaborateur of zelfs als winnaar te beschouwen’ (eigen vert. Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973/1984 p 157)

Het kind voelt zich verleid en gestreeld door het impliciet VIP statuut dat met parentificatie is verbonden. Het ‘kiest’ er dan ook in zekere zin zelf voor: zo niet voor het *ontstaan*, dan toch minstens voor het *voortbestaan* van zijn onmogelijke opdracht. Uiteraard dient deze keuze wel tussen aanhalingstekens te worden geplaatst. Het gaat hier immers bepaald niet om een vrijwillige en/of bewuste keuze. Het zijn dan vooral de psychoanalytici die de intrapsychische zoal niet fantasmatische wortels van dit fenomeen in hoofd van het kind bloot leggen. Zij herinneren er ook aan dat een en ander op (grotendeels) *verborgen* en/of *onzichtbare* wijze kan verlopen. Dankzij het impliciet of procedureel geheugen kan het zich bovendien als een diep en hardnekkig sjabloon in het volwassen psychosociaal leven gaan nestelen. De ironische metafoer van Freud (1937 p 270) over trauma hulpverlening is met andere woorden zeker ook hier toepasselijk. Als een woning afbrandt door een omgevallen petroleumlamp volstaat het helaas niet deze opnieuw recht te zetten. Daarentegen dient alle opgelopen schade te worden geïnventariseerd teneinde de opbouw van een nieuwe (en bij voorkeur brandveiliger) woning te verzekeren. De behandeling van parentificatie veronderstelt bovendien vaak enige integratie van een systemische en een psychoanalytische invalshoek, vooral bij nog thuis wonende kinderen of jongeren (cf Kinet, 2008a).

¹cf brieven aan Arthur Schnitzler in Freud, 1960 p 123 en 339 of Freud, 1907 p 73.

scheiding. Vaak waren ze het oudste of het geparentificeerde kind en is hun *roeping* de symptomatische resultante van innerlijke conflicten (Winer, 1994).

3. *Het vocationele*

Deze innerlijke conflicten kunnen draaien rond *agressie* en schuldgevoelens. Toegewijde therapeuten kunnen dan hun geweten sussen door dankzij de aard van hun werk woede, haat en afgunst te overstijgen (Gabbard, 1995). Ze kunnen te maken hebben met problemen rond *verbondenheid* en intimiteit die door het werk binnen een psychotherapeutisch kader kunnen worden bevredigd en geregeld. Geen enkele motivatie voor de hulpverlener wordt echter zo vaak vermeld als die in verband met *narcistische* bevredigingen zoals de nood aan macht of almacht (Donnay-Richelle, Timsit en Dongier, 1972, Finell, 1985, Van Gael, 2000 p 8). Wordt de therapeut dankzij de overdracht niet vaak een bemind en aanbeden God in het diepst van patiënt(e)'s gedachten?

In haar bestseller '*Het drama van het begaafde kind*' (1983) heeft Alice Miller op overtuigende wijze het verband tussen narcistische problemen en een carrière in de hulpverlening aangetoond. Volwassenen die als kind geparentificeerd waren kunnen therapeuten worden die zich altijd groot willen voelen en zich extra inzetten. Ze zijn blijvend op zoek naar de nooit ontvangen erkenning. Zij sloven zich uit in zelfopofferende verantwoordelijkheid en rechtvaardigheid maar oogsten in plaats van bevestiging vaak eerder ergernis of afgunst omwille van de voortrekkersrol die zij zich telkens weer, gedreven maar ongevraagd aanmeten. Jazeker, het beroep van therapeut is in de ambigue formulering van Sussman '*A curious calling*' (1992). Curieuze roeping omdat ze is ingegeven door nieuwsgierigheid, bijvoorbeeld naar (slaapkamer- en andere) geheimen. Curieuze roeping omdat er een bepaald (ziekelijk, pervers of zondig) geurtje aan vast zit. Als en *slechts* als de hulpverlener voldoende 'genezen' is van dergelijke ongezonde curiositeit, kan hij professionele en ervaringsdeskundigheid combineren. Herinnering en verlangen ('*No memory, no desire*', Bion, 1970) zijn dan bij hem niet afwezig, wel zijn ze voldoende gelouterd om ze ten bate van de patiënt op te schorten en in suspensie te houden.

De therapeut krijgt daarbij normaliter loon en soms zelfs *ereloon* naar werk. Dit is heel anders bij het geparentificeerde kind dat zich hoe dan ook (*als* kind dan) verlaten en/of misbruikt voelt. Het krijgt in zekere zin stank voor dank, want het wordt op allerlei manier gekortwiek en gefnuikt in de eigen ontwikkeling. Het loon naar werken wordt bij wijze van spreken uitbetaald in *Monopoly* biljetten. Hun geldigheid beperkt zich zoals bekend hooguit tot de huiselijke kring.

4. *Contextueel en gezinsperspectief*

Parentificatie wordt als term voornamelijk gebruikt door gezins- en familietherapeuten of door hulpverleners die met kinderen en/of jongeren werken². Het gaat in de eerste plaats om min of meer macroscopisch zichtbare (interactie)patronen waarin het kind 'gevangen' raakt.

² bijvoorbeeld Jurkovic, 1997, Chase, 1999, Mierlo e.a., 1999, Byng-Hall, 2002.

Het is dan een proces van verwachtingen en rolverdelingen binnen een gezinssysteem, waarbij (psychoanalytisch te begrijpen) *thema* waarin de ouder zelf is vastgelopen. Er zijn twee *polen* in het continuüm: het kind moet voldoen aan *orale* zorgbehoeften of het moet voldoen aan de *narcistische* gedragsverwachtingen van de ouder(s).

Oraal thema

In het eerste (meest 'klassieke') geval draait alles rond het *orale* thema *zorg* tussen ouder en kind. Hierbinnen zijn er verder twee mogelijkheden. De parentificatie van het *zorgende kind* (Oppenoorth's *actieve* parentificatie) wordt gemakkelijkst herkend en gesignaleerd. Zorgende kinderen nemen huishoudelijke taken op zich, verlenen emotionele steun en troost aan ouders en *siblings* en zijn voor hen vaak de eerste en enige gesprekspartner en toeverlaat. Deze kinderen zijn zogenaamde *engelen*: ze zijn lief, meegaand en behulpzaam. Ze hebben reeds zeer vroeg een gevoeligheid ontwikkeld om zich in te leven in hun ouders en trachten te voldoen aan hun behoeften. Impliciet voelen ze de pijn van niet verwerkte thema's vanuit het verleden bij de ouders aan en zullen ze trachten deze pijn te herstellen of te verzachten. De ouders hebben dikwijls een groot tekort aan ouderlijke zorg gehad en zijn overbelast en weinig beschikbaar voor hun kinderen. Het zorgende kind zal dit tekort proberen in te vullen. Het zorgende kind heeft weinig contact met zijn *peers*, want er is thuis altijd nog iets te doen. Het is het liefst in gezelschap van oudere kinderen of volwassenen. Het gebruikt altijd zijn 'gezond verstand' en zijn mentaliserend vermogen is vooral gericht op de noden van anderen.

Dit groot empathisch vermogen gaat dan gepaard met een schrijnend gebrek aan voeling met eigen behoeften en noden. Het kind boet bovendien in aan speelsheid, spontaniteit en uitbundigheid. Het waant zich sterk en vindt dat het niet zwak mag zijn. Het heeft het moeilijk om de eigen behoeften, wensen en betekenissen te onderkennen en ze te communiceren. Het kan slechts geven en kan moeilijk hulp of aandacht ontvangen zonder het gevoel te hebben dat de ander tekort gedaan wordt of teveel geeft. Omdat alle zorg voor de ouders zelden helpt, zal het kind zich vaak schuldig en incompetent voelen. Minderwaardigheidsgevoelens en een negatief zelfbeeld zijn het gevolg. Op volwassen leeftijd kunnen uitputting en depressieve klachten ontstaan. Ze raken immers verstrikt in een relatiepatroon waarbij anderen op hen parasiteren.

Een *subtielere* vorm van parentificatie speelt als het kind (voor de zorgende ouder) als het ware *kind moet blijven*. Dikwijls worden vooral de *Benjamins* hierdoor getroffen. Dit infantiliserende 'klein' houden is (hoe liefdevol en goedbedoeld ook) fnuikend voor individuatie en seksuering. Alle verantwoordelijkheden worden blijvend door de ouders gedragen. Het kind groeit scheef. Het blijft verwachten dat anderen geven wat het nodig heeft zonder dat het daar zèlf iets voor moet doen. De wetten van het sociaal verkeer (symmetrische verhoudingen en wederkerigheid) raken niet geïnstalleerd. Deze kinderen komen bedrogen uit en voelen zich *tekort* gedaan. Hun frustratietolerantie is laag. Ze kunnen niet tegen een neen. Almachtsgevoelens, grenzeloosheid, last met hiërarchie, moeilijk kritiek kunnen verdragen, manipulerend gedrag zijn kenmerkend voor deze verwennende vorm van parentificatie.

Narcistisch thema

Anderzijds kan het kind ook geparentificeerd raken door het *narcistisch* thema. Het zit dan klem in (gedrags)verwachtingen vanwege de ouder(s). Zoals in het voorbeeld van 'Shine' kan het gaan om bepaalde narcistische frustraties van de ouders die op het kind hun dwingende

stempel drukken. Maar ook het *zondebokfenomeen* kan beschouwd worden als een vorm van parentificatie. Het kind wordt dan op oneerlijke wijze gedwongen om verantwoordelijkheid op zich te nemen voor de lasten of de vergrijpen van een ander.

Een zondebok ontstaat binnen een gezin waar grote spanningen heersen, meestal tussen de ouders. Het kind werpt zich als bliksemafleider op, zodat het nog enige greep op de situatie kan behouden. Psychoanalytici herkennen in dergelijke kleine oorlog een *schizoid-paranoide* constellatie. Ze kenmerkt zich door onveiligheid, actie en de hegemonie van primitieve verdedigingsmechanismen als ontkenning, splitsing, projectieve identificatie en onnipotente controle. Het kind neemt als zondebok de schuld van de spanningen op zich. Het offert zich op en wordt geofferd ten voordele van het gezin. Een en ander leidt tot een gekwetst zelfbeeld, minderwaardigheidsgevoelens en jaloezheid en/of wantrouwen jegens anderen: evidente voedingsbodem voor persoonlijkheidsstoornis allerhande.

5. *Psychoanalytisch perspectief*

In onze beschrijving van parentificatie zijn we bij de gezinstherapeuten begonnen. Zij werken met het nog opgroeiende kind en dienen evident zijn omgeving in de behandeling te betrekken. Via projectieve identificatie hebben we een brug geslagen naar de innerlijke wereld van de ouder en hoe deze het kind in zijn ban kan houden. Nu zullen we meer ingaan op wat zich in hoofde van het kind afspeelt. We vertrekken daarbij vooral vanuit ons klinisch psychotherapeutisch werk met volwassenen. Zoals elders beschreven proberen we er enige *integratie* tussen psychiatrie en psychoanalyse te bewerkstelligen (Kinet, 2003, 2006, 2009b). Patronen van parentificatie hebben bij de volwassene hun neerslag gekregen binnen het impliciet of procedurele geheugen. Patiënt kan ze zich niet herinneren, maar ze komen tot uiting in herhaling en in (inter)ageren. Ze zijn doorslaggevend voor de manier van in relatie treden met de omgeving en verschijnen *live on stage* binnen de totale overdrachtssituatie van het behandelmilieu. Zo kunnen ze (re)constructief en psychotherapeutisch worden bewerkt.

Ondanks zijn klinische relevantie mag er eerst op gewezen worden dat parentificatie als dusdanig vanuit psychoanalytische hoek wat *stiefmoederlijk* wordt behandeld. Het komt dan zijdelings al eens ter sprake in verband met redderfantasieën, narcistische pathologie of de Vals Zelf problemen die doorgaans ongeïntegreerde en ongementaliseerde inhouden rond verlatingswoede en –depressie aan het gezicht onttrekken. Parentificatie kan het gevolg zijn van (psycho)pathologie van de ouder(s). Ze kan samengaan met (en is op zich zelfs een vorm van) *trauma*. Bepaalde ingrijpende levensgebeurtenissen (overlijden, ziekte, scheiding) kunnen ontwikkelingsinterferenties veroorzaken, welke met (een factor van) parentificatie gepaard kan gaan. Ze kan tenslotte een pathogenetisch element uitmaken binnen zowel een neurotische, narcistische als borderline problematiek van de patiënt.

We zullen eerst bondig enkele uitgangspunten formuleren omtrent de zogenaamde *neotenie* of neurologische e.a. onrijpheid van het menskind. Deze heeft immers een hele periode van *absolute afhankelijkheid* van de Ander tot gevolg. Het menskind heeft voeding en opvoeding nodig om zich optimaal te kunnen ontwikkelen. Bij problemen in deze periode kan een Vals Zelf ontstaan. Het is de diepere grond waarin parentificatie reeds kan wortel schieten. Ook de individuatie-separatie fase is een belangrijke mijlpaal. Kan/mag het kind *überhaupt* zijn eigen weg gaan? Welke onvermijdelijke spanningen resulteren uit het lacaniaans te begrijpen spiegelstadium en het register van het imaginaire dat erop is gegrondvest? We zullen dan de vroege Oedipus onder de loep nemen en in het bijzonder

schade goed maken, repareren. In kleiniaans perspectief vormt deze reparatie de kern van zowel de liefde als de creativiteit (Kinet, 1996). Ziedaar hoe parentificatie voor het kind in eerste instantie de reparatieve *compromisoplossing* van conflicten rond agressieve impulsen kan betekenen.

Vroege Oedipus en fallus

Maar het kind is niet alleen absoluut afhankelijk van de moeder voor zijn *overleven*. Het is ook afhankelijk van de *liefde* van de moeder. Deze moeder verschijnt en verdwijnt volgens een *rationale* die duister en raadselachtig is voor het kind (cf Van Haute, 2000 p 109-111). Voor het kind is het haar *wil* en *gril* die wet is en het kind voelt zich totaal en fataal aan deze '*loi de caprice*' overgeleverd (Lacan, 1986). Zoals in '*Les yeux de ma mère*', het bekende *chanson* van Arno: '*Ma mère elle a quelque chose. Quelque chose dangereuse. Quelque chose d'une allumeuse. Quelque chose d'une emmerdeuse*'.

Het kind voelt bovendien maar al te zeer dat moeder naar *elders* of *iets anders* lijkt te verlangen dan het kind voortdurend te bevredigen. Het kind probeert zich dan met het imaginair object van haar verlangen te identificeren. Het probeert haar *alles* of (zoals dat heet) haar *fallus* te zijn. Deze fallus mag dan niet verward worden met het wispelturige lichaamsdeel waarover de helft van de mensheid beschikt. Hij is enerzijds imaginair: het hypothetisch (want onbestaand) '*je ne sais quoi*' dat moeder volledig *zot* zou kunnen maken (van geluk en van genieten). Hij is anderzijds symbolisch, een betekenaar die door de vader wordt gegeven. Hij is dan in een gevleugelde formulering van Paul Verhaeghe datgene wat we nooit genoeg kunnen hebben of zijn ter bevrediging van het verlangen of tot opvulling van het tekort van de Ander. *Cultureel* bekeken is de fallus in het lacaniaans gedachtegoed de geprivilegieerde betekenaar waarrond verschillen en waarden zijn georganiseerd. Als dusdanig staat hij voor *macht* en *gezag* binnen de symbolische orde.

Castratie

Lacan (1998) maakt een onderscheid tussen drie *logische* (eerder dan *chronologische*) tijden van het Oedipuscomplex. De moeder-kind relatie is voor hem nooit een duele relatie al leidt ze anderzijds wel tot een *duel*. Wie heeft de macht? Wie zwaait de scepter? Wie is de eigenaar van de fallus? Van in den beginne is voor Lacan de moeder-kind relatie *triangulair*. Het gaat dan om de vroege Oedipus met moeder, kind en als derde term de fallus (1994 p 240-241).

Het kind ondergaat achtereenvolgens frustratie vanwege een moeder *qui desire autre part*. Het wil alles zijn waarnaar moeder verlangt. De (imaginaire) vader castrereert ('privatie') vervolgens eerst de *moeder* waardoor haar een *jouissance* (wat letterlijk vruchtgebruik betekent) van het kind wordt ontzegd. Tenslotte zal de (reële) vader het *kind* castreren waardoor het niet langer alles/de fallus van moeder kan zijn. Deze 'laatste' tijd is de castratie in engere zin. Ze beschermt het kind tegen het verlangen van de verslindende, almachtige moeder waaraan het anders weerloos zou zijn overgeleverd (ibid. p 69 of cf. Winnicott's '*fear of WOMAN*', 1950 p 252)³. We herkennen hierin de rotte roeping waarin we ons verliezen en

³ Afhankelijkheid is de 'fact of life' van de menselijke conditie en zeer beangstigend en dit zowel voor wie hulp vraagt als voor de hulpverlener. Ze ligt voor Winnicott aan de '*fear of WOMAN*' ten grondslag. Het is de angst voor zelf- en subjectverlies waarbij we lacaniaans bekeken (a.h.w. in een *zucht*) dreigen te verdwijnen in (het genieten van) de grote Ander.

Literatuur

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: a psychological study of the strange situation*. Hillsdale NJ: Erlbaum.
- Bion, W. R. (1970) *Attention and interpretation*. London: Karnac Books.
- Bion, W.R. (1974). *Bion's Brazilian Lectures*. London : Karnac Books, 1990.
- Boszormenyi Nagy I., Spark G. (1973) *Invisible loyalties : Reciprocity in intergenerational family therapy*. New York: Brunner Mazel, 1984.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base. Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- Byng-Hall, J. (2002) : Relieving parentified children's burdens in families with insecure attachment patterns. *Family Process*. 41 p 375-388.
- Chase, N. D. (1999) *Burdened children: theory, research and treatment of parentification*. Thousand Oaks (Ca): Sage Publications.
- Conrad, J. (1902) *Heart of Darkness*. New York: Dover Publications, 1990.
- De Kloet, E.R. (2009) Stress: neurobiologisch perspectief. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 8 p 541-550.
- Donnay-Richelle, J., Timsit, M. & Dongier, M. (1972) Study of the deep motivations of vocational choice in psychiatry candidates and students in psychology. *Acta Psychiatrica Belgica*, 72 p 345-346.
- Elkin, D. (2006) *The hurried child*. New York: Da Capo Press.
- Finell, J. S. (1985) Narcissistic problems in analysts. *International Journal of Psychoanalytic Psychotherapy*, 9 p 227-231.
- Fonagy, P., Steele, M., Steele, H., Higgitt, A. & Target, M. (1994). The theory and practice of resilience. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 15 p 231-257.
- Freud, A. (1936). The Ego and the mechanisms of defense. In: *The writings of Anna Freud* (Vol II). New York: International Universities Press, 1974.
- Freud, S. (1895). *Het ontwerp*. G. Van de Vijver & F. Geerardyn, vertaling en inleiding. Gent: Idesça, 1992.
- Freud, S. (1907) De waan en de dromen in *Gradiva* van W. Jensen. *Sigmund Freud. Nederlandse Editie. C.R.* 1 p 29-128.
- Freud, S. (1937) De eindige en de oneindige analyse. *Freud Werken*, 10 p 264-305.
- Freud, S. (1960) *Letters of Sigmund Freud*. Selected and Edited by Ernest Freud. New York: Basic Books.
- Gabbard, G.O. (1995) When the patient is a therapist. Special challenges in the psychoanalysis of mental health professionals. *Psychoanalytic Review*, 82 p 709-725
- Grotstein, J. (1981), Who is the dreamer who dreams the dream and who is the dreamer who understands it? *Do I dare disturb the universe?* London: Karnac Books.
- Jurkovic, G.J. (1997) *Lost childhoods: the plight of the parentified child*. New York: Psychology Press.
- Kernberg, O.F. (1985) *Borderline Conditions and Pathological Narcissism*. Northvale/New Jersey/London: Jason Aronson.
- Kinet, M. (1996). Weerzien met...Melanie Klein. *Tijdschrift voor Psychotherapie*. 22 p 197-211.
- Kinet, M. (2003). Klinische psychotherapie bij angst-, stemming- en persoonlijkheidsstoornissen. Een poging tot integratie tussen psychiatrie en psychoanalyse. In : *Handboek Milieutherapie Deel II*. C. Janzing, A. van den Berg, F. Kruisdijk (Red.) Assen : Van Gorcum.
- Kinet, M. & Vermote R. (Red.) (2005) *Mentalisatie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

- Kinet, M. (2006) *Freud & Co in de psychiatrie. Klinisch-psychotherapeutisch perspectief*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2008a) (Red.) *Psychoanalyse en/van het Systeem. Bij jongeren en hun gezin*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Kinet, M. (2008b) Empathie en empatologie. Als het register van het imaginaire. In: Marc Hebbrecht en Ingrid Demuynck (Red.) *Empathie. Hoeksteen of struikelblok in psychoanalytische therapie*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant p 91-108.
- Kinet, M. (2009a) Over een kader dat geen passe-partout is. *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 39ste jaargang, 2009/2 p 90-98.
- Kinet, M. (2009b) Psychoanalyse van en in de groep. In: Mark Kinet (Red.) *De groep in psychoanalyse*. Antwerpen/Apeldoorn : Garant.
- Klein, M. (1957). *Envy and Gratitude*. London: Tavistock.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. New York: International Universities Press.
- Lacan, J. (1949). Le stade du miroir comme formateur de la fonction du Je. In: *Ecrits*. Paris: Du Seuil p 93-100.
- Lacan, J. (1986), *Le séminaire. Livre VII. L'éthique de la psychanalyse, 1959-60*, ed. Jacques-Alain Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1994), *Le séminaire. Livre IV. La relation d'objet, 1956-57*, ed. Jacques-Alain Miller. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1998), *Le séminaire. Livre V. Les formations de l'inconscient, 1957-58*, ed. Jacques-Alain Miller. Paris: Seuil.
- Mahler, M., Pine, S. & Bergmann, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. New York: Basic Books.
- Main, M. & Goldwyn, S. (1995). Interview based adult attachment classification: related to infant-mother and infant-father attachment. *Developmental Psychology*, 19 p 237-239.
- Mierlo, F. van, Michielsens, M., Buysser, M. de, en Rooijackers-Segers, G. (1999). Passend geven en nemen: hulpverlening aan volwassenen die als kind geparentificeerd werden. In: M. Michielsens, e.a., *Leren over leven in loyaliteit: over contextuele hulpverlening*. Leuven: Acco
- Miller, A. (1983) *Het drama van het begaafde kind: een studie over narcisme*. Amsterdam: Wereldvenster, 1992.
- Minuchin, S. (1971) *Families & Family Therapy*. London/New York: Routledge, 1977.
- Minuchin, S., & Fishman, H.C. (1981). *Family Therapy Techniques*. London: Harvard University Press.
- Oppenoorth, W.H. (1990). Twee vormen van dysfunctioneel ouderschap: een intergenerationele ontleding. *Systeemtherapie*, jg. 2 p 27-34.
- Oppenoorth, W.H. (1994). Intergenerationele erkenning als behandeling bij extreme parentificatie. *Systeemtherapie*, jg. 6 p 99-107.
- Pas, A. van der & Ruiten, E. de (1992). Parentificatie: wie brengt wie groot? In: A. van der Pas, *Visies op gezinsbehandeling*. Deventer: Van Loghum Slaterus p 97-103.
- Racker, H. (1968) *Transference and Countertransference*. London: Karnac Books, 1982.
- Stern, D. N. (1985), *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic Books
- Sussman, M. B. (1992) *A curious calling. Unconscious motivations for practicing psychotherapy*. Northvale/New Jersey/London: Jason Aronson.
- Van Gael, M. (1998) Als de chirurg in eigen vingers snijdt. Over de grenzen van de draagkracht van de psychotherapeut. *Tijdschrift voor Psychotherapie*, 24 p 77-90.
- Van Gael, M. (2000) Is de therapeut 'vrij van herinnering en verlangen' *Tijdschrift Klinische Psychologie*, 30, 1 p 4-12.
- Van Haute, P. (2000). *Tegen de aanpassing*. Nijmegen: SUN.

- Wells M., Jones R. (1999) : Object relations therapy for individuals with narcissistic and masochistic parentification styles. In: Chase N. *Burdened Children*. Sage publication, Thousand Oaks (CA).
- West M. L., Keller A. E. R., (1991): Parentification of the Child : A case study of Bolwby's Compulsive Care Giving Attachment Pattern. *American Journal of Psychotherapy*, XLV, 3 p 425-431.
- Wieringa, T. (2009) *Caesarion*. Amsterdam: Bezige Bij.
- Winer, R. (1994) *Close Encounters. A relational view of the therapeutic process*. Northvale/New Jersey/London: Jason Aronson.
- Winnicott, D.W. (1950). Some thoughts on the meaning of the word 'democracy'. In Clare Winnicott e.a. (Ed.): *Home is where we start from*. London: Penguin, 1986.
- Winnicott, D.W. (1955/56) Clinical Varieties of Transference. In : *Through paediatrics to psycho-analysis*. London: Karnac Books, 1992.
- Winnicott, D.W. (1958) The capacity to be alone. In: *The maturational process and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press.
- Winnicott, D.W. (1960) Aggression, Guilt and Reparation. In Clare Winnicott e.a. (Ed.): *Home is where we start from*. London: Penguin, 1986.
- Winnicott, D.W. (1972) Ego distortion in terms of True and False Self. In: *The maturational process and the Facilitating Environment*. London: Hogarth Press p 140-152.